

מבט על, גיליון 511, 2 בפברואר 2014

**השיח החברתי בערב-הסעודית:
דומיננטיות לכוחות האנטי-מהפכניים, השמרניים והרדיקליים**

אורית פרלוב ויואל גוז'נסקי

"האביב הערבי" אולי פסח על ערב-הסעודית עד כה, אך עידן הרשתות החברתיות לא נעצר בשערי הממלכה. מ-2012 ואילך ניכרת צמיחה של 300% במספר הגולשים הפעילים. מספר המשתמשים בטוויטר וביו-טיוב בממלכה הוא הגבוה בעולם לנפש - כך עולה ממחקרים שפורסמו בחודשים האחרונים, אשר מלמדים שוב עד כמה "מחוברים" תושביה. לשם המחשה, כשליש מאזרחי ערב-הסעודית חברים כיום באופן פעיל ברשתות החברתיות. הגיל הממוצע נע בין 26 ל-55, כאשר מרבית המשתמשים הם גברים (87%) ומיעוטם נשים (13%).

במרחב הערבי, ניתן לכנות את הכוחות הדומיננטיים ברשתות החברתיות "כוחות השינוי". אלה מבקשים לאתגר את המבנים החברתיים והפוליטיים הקיימים, ומקורם בחברה האזרחית: צעירים, גברים ונשים כאחד, מעמד ביניים רחב, משכילים עירוניים ברובם, בעלי נטיות ליברליות ודמוקרטיות. לעומת זאת, בערב-הסעודית המגמה הפוכה. הכוחות השמרניים, הרדיקליים, המטיפים הדתיים ושופרות המשטר הם הדומיננטיים יותר ברשתות החברתיות, והם משתמשים בהן על מנת לקדם את המסרים והתכנים שלהם. גם הפרופיל של המשתמשים ברשתות החברתיות בממלכה מעיד כי מרביתם צורכים תכנים "דתיים". 20% מהתושבים, כך על פי סקר שנערך בממלכה והתפרסם בדצמבר 2013, משתמשים ברשת לצורך קריאה וצפייה בתכנים דתיים, ורק 8% עושים זאת ל"צרכים פוליטיים". לצד הכלים המסורתיים כגון המסגדים ורשתות הטלוויזיה, למדו הכוחות השמרניים להשתמש ברשתות החברתיות להעברת הדרשות הדתיות לקהל המאמינים שלהם בערב-הסעודית ומחוץ לה, לגיוס מאמינים ולוחמים סלפיסטים וג'יהאדיסטים ולאזהרה מ"שימוש לרעה" ברשתות החברתיות.

אולם, ניתן למצוא ברשתות גם את "כוחות השינוי", המשתמשים במדיה זו להובלת קמפיילים המבקשים לשפר את מעמד הנשים והמיעוטים בממלכה. גורמים אלה אמנם אינם קוראים לשינוי המבנים השלטוניים הקיימים, אלא מקדמים רעיונות דמוקרטיים-ליברליים, אלא פועלים לקידום הזכויות והשוויון הפעילה של צעירים ונשים בתוך המבנים הקיימים. אולם, הם שוחקים בהדרגה את מקור הסמכות המסורתית. כל אחד משני המחנות המוזכרים לעיל מתחלק לשתי קבוצות נפרדות, בעלות מאפייני זהות ושיח שונים:

א. המחנה השמרני-רדיקלי: "אנשי החצר" ומטיפי הדת

"אנשי החצר" הם פוליטיקאים, חוקרים ועיתונאים המהווים באופן ישיר או עקיף "שופר" של בית המלוכה. רובם הגדול תומך במדיניות הארמון, מסביר אותה וכמעט אינו מותח עליה ביקורת. להיפך, קבוצה זו מותחת ביקורת על מדיניות ערב, על ארצות-הברית ועל אירופה. כך למשל, בעוד המשטר מבטא באופן פומבי את אי-שביעות רצונו ממדיניות ארצות-הברית באזור לעיתים רחוקות בלבד, רשאים "אנשי החצר" לחשוף את הקרע ואת משבר האמון החריף בין המדינות. גם בסוגיית המהפכה במצרים, טרם נפילתו של מורסי, בעוד בית המלוכה נמנע מהבעת עמדה ברורה נגד 'האחים המוסלמים', "אנשי החצר" התריעו מפני הסכנה ועודדו את צבא מצרים לבצע הפיכה.

המטיפים ואנשי הדת - זו הקבוצה הגדולה ביותר והאהודה ביותר בערב-הסעודית. לכל אחד משלושת המטיפים המובילים (שיח' סלמאן אל-עודה, שיח' מחמד אל-עריפי ואחמד אל-שוקירי יש בין חמישה לשבעה מיליון עוקבים. מוקדי השיח של קבוצה זו נחלקים לשלושה: שיח עדתי (המכוון נגד השיעים), שיח אנטישמי ואנטי-מערבי ושיח שמרני (נגד נשים וקדמה). השיח העדתי הוא הדומיננטי ביותר וקיימת קריאה, באמצעות המדיה החדשה והמסורתית, למלחמת ג'יהאד נגד תופעות של כפירה. המטיפים מתנגדים באופן מוחלט למנהיגים הסונים החילוניים במזרח התיכון, וקוראים להפלתם. הם אוהדים נלהבים של ארגוני אל-קאעדה בסוריה, בלבנון ובעיראק ותומכים מושבעים של חמאס בעזה (כך היה עד שהארגון פנה לקבלת סיוע מאיראן). נוסף לכך, הם המתנגדים הגדולים והקולניים ביותר לשיפור מעמדן של הנשים. קיימות אף דרישות דרקוניות להחמרת החוקים ולהגברת הסמכות והאכיפה של משטרת הדת.

ב. קבוצות השינוי: שיעים, נשים ואינטלקטואלים צעירים

האוכלוסייה השיעית - האקטיביסטים ברשת שהשיקו קמפיינים ברשתות החברתיות שאבו את השראתם ממחאת השיעים בבחריין. הקבוצות השיעיות שנמצאות ברובן בפרובינציה המזרחית בממלכה יצאו בתחילת 2011 להפגנות וקראו, בין היתר, להפלת בית המלוכה. הפגנות אלה דוכאו בכוח, וכמה ממנהיגי המחאה, האקטיביסטים והפעילים בשטח (בראשם שיח' נימר נימר) נאסרו ללא משפט. בלוגים וחשבונות טוויטר ופייסבוק של פעילים שיעים נסגרו, ובעקבות הדיכוי הקשה ירדה קבוצה זו למחתרת, ורוב פועלה מתקיים הרחק מעיני השלטונות.

הקבוצה השנייה בקרב מחנה השינוי היא קבוצת הנשים, אינטלקטואלים צעירים וסטודנטים סעודים החיים במערב. הקבוצה הזו בעיקרה אינה פועלת במישרין נגד בית המלוכה, אלא חותרת להרחבת זכויות הנשים במרחב הציבורי: שילוב נשים בפוליטיקה, בעסקים ובהוראה, כאשר הקמפיין האינטרנטי הפופולרי ביותר ברשת, Women2Drive, קורא לאפשר לנשים בערב-הסעודית לנהוג ויוצא נגד אנשי הדת. בעוד השיח המערבי - שלעיתים רואה ב"כוחות השינוי" הללו חזות הכול - מבקש לסייע כדי לאפשר להם נראות רבה יותר, הרי כוחם והשפעתם ברשת אינם משתווים לאלה של המחנה הרדיקלי והשמרני בערב-הסעודית, ברשת ומחוץ לה.

הערכה וסיכום

מרבית השיח הג'יהאדיסטי-סלפיסטי במזרח התיכון מקורו בערב-הסעודית. כמו כן, ההדרכה והמימון של גורמים המזוהים עם אל-קאעדה מגיעים ממדינות המפרץ, לעיתים באופן פומבי וגלוי באינטרנט.

לצד "כוחות השינוי" במזרח התיכון, שמצאו ברשתות החברתיות את הפלטפורמה האולטימטיבית להעברת מסרים, קיימים גם כוחות שמרניים-רדיקליים, המשתמשים במדיה החדשה באותה דרך על מנת להעביר מסרים דתיים ורדיקליים, ולגייס את ההמונים.

המרחב הווירטואלי פותח בפני צעירי הממלכה, שהם כמחצית מאוכלוסייתה, צוהר למידע שבעבר הוחזק באופן בלעדי בידי בית המלוכה. חמישה מיליון משתמשי טוויטר במדינה מבינים כעת עד כמה אורח החיים בה שמרני וארכאי. כתוצאה מכך, בית המלוכה והממסד הדתי רואים בהם איום ממשי שמצריך ניטור ופיקוח הדוק - במיוחד על תכנים הפוגעים באסלאם ובבית המלוכה. במקביל, הרשת משמשת את בית המלוכה עצמו להחדרת תכנים המפארים את פועלו ומצדיקים את מדיניותו.

ההצלחה היחסית של הרשתות החברתיות בערב-הסעודית מוסברת בתפוצה הרחבה של טלפונים חכמים, בתרבות ובתנאי האקלים, שבעטיו ממעטים אנשים לצאת למרחב הציבורי. סיבה נוספת קשורה דווקא לאיסורים הרבים הנכפים על הסעודים. הצנזורה והפיקוח ההדוק הפכו את הרשתות החברתיות לכלי תקשורת חלופי עבור רבים, המפצה על האיסור להתאגד או להפגין. הרשתות החברתיות מחליפות את בתי הקולנוע, הפאבים והתיאטראות האסורים בממלכה.

הרשתות החברתיות העניקו למשטר כלים לפיקוח על האזרחים שלא עמדו לרשותו קודם לכן. ניתן לטעון כי השימוש הרב ברשתות משרת את המשטר, משום שהוא מאפשר לנתינים לשחרר קיטור. יתרה מכך, העובדה שהמחאה מתנקזת ברובה לאינטרנט מקלה על השלטונות לפקח על המשתמשים ולהרתיע אותם מפעילות פוליטית. אולם, ככל שגדל מספר המשתמשים כך קשה יותר המעקב אחריהם.

רבים בבית המלוכה ובממסד הדתי עושים שימוש ברשתות החברתיות לצרכים שונים, אך אין זה מונע מהם לאסור על האזרחים לעשות כן. כך למשל, המופתי של ערב-הסעודית, עבד אל-עזיז אל-שיח', ביקר בחריפות את משתמשי הטוויטר ותיאר אותם כ"חבורה של ליצנים" העושים שימוש בכלי ל"השחתת מידות, הפצת שקרים ושמעות". בית המלוכה אינו מסתפק בכך. דו"ח של ארגון זכויות האדם Human Rights Watch שפורסם בדצמבר 2013 מגלה שבתגובה, המשטר חוסם ומנטר אתרים רבים ועוצר פעילים מרכזיים, וזאת גם במטרה להרתיע אחרים מהצטרפות לשורותיהם.

לא ניתן לדעת האם ומתי תגלוש המהפכה הווירטואלית לסעודית לעולם הממשי. החשש העיקרי של בית המלוכה הוא שהרשתות החברתיות ישמשו זרז להתפרצות מחאה. ואכן, המהפכה הווירטואלית מעניקה קול לנתינים ושוחקת את הלגיטימציה של בית המלוכה. למרות אופייה השמרני של הממלכה, סעודים רבים אינם מרוצים מהסטטוס קוו ומייחלים לשינוי, גם אם הם דורשים זאת מבעד למסכי המחשב.